

LLÍRIA MEMÒRIA OBRERA DE LA FÀBRICA DE RÍOS (1929-1974)

Diputació de València

Memòria Democràtica

FUNDACIÓ D'ESTUDIS I INICIATIVES SOCIOLABORALS (FEIS)
ARXIU HISTÒRIC DE COMISSIONS OBRERES DEL PAÍS VALENCIÀ
 C/ Serrans 13 – 46003 València

PROYECTO RUTAS DE LA MEMORIA OBRERA
 Direcció: Ismael Saz (UV), Odet Moliner (UIJ), Mar Esquembre (UA)

GUÍES DE RUTES DE LA MEMÒRIA OBRERA

- Llíria: Memòria obrera de la fàbrica de Ríos (1929-1974)
- València: la Jornada de Reconciliación Nacional de 1958 y la Huelga Nacional Pacifica de 1959
- Puerto de Sagunto: siderurgia y sindicalismo 1917-1984
- Valencia: la manifestación del 1º de Mayo de 1967
- Valencia: la huelga de astilleros y el barrio de Malvarrosa en 1974
- Buñol: la huelga de Cointax, enero de 1976
- Valencia: la huelga de La Fe y hospitales de Valencia, mayo-junio 1976
- Alzira: Cartónajes Suñer i el moviment obrer alzirenc
- Treball i moviment obrer en La Costera i la Canal de Navarres
- Treball i moviment obrer en Ontinyent i la Vall d'Albaida

@ de la edició: FEIS, 2024

1º ed. DIC.'24: Amb el suport de la Diputació Provincial de València

LLÍRIA. MEMÒRIA OBRERA DE LA FÀBRICA DE RÍOS (1929-1974)

Joan J. Adrià i Montolio, Carles Asensi Torres, María Amparo Castillo Mas. Adaptació per Alberto Gómez Roda (FEIS – CCOPV)

Imatges: Arxiu Municipal de Llíria, Institut Amatller, Adrià Mañez, Carles Asensi, Carmen Escrig Blat, Carmen Mateu Fabra, Domingo Uriel, Fina Enguñadanos Montesinos, Hereus de Vicente Montesinos, Joan Josep Adrià, Júlia Arastey, María Amparo Castillo Mas, María Cano, Matilde Montolio, Miguel Bori, Nicasio Navarro Pacheco, Petronila Blanco Sáez, Sagrañó Redondo Villoria, Sagrañó Redondo Villoria, Vicente Bori, Vicente Fombuena.

Disseny i maquetació: ESPIRELIUS

Impressió: LA IMPRENTA COMUNICACIÓN GRÁFICA

Cartografia: Institut Valencià de Cartografia

Dipòsit Legal: V-2000-2025

Diputació de València

Memòria Democràtica

GUÍES DE RUTAS DE LA MEMORIA OBRERA

Série Mapes-Guías, 1

LLÍRIA: MEMÒRIA OBRERA DE LA FÀBRICA DE RÍOS (1929-1974)

1 LA INDÚSTRIA DEL PASSAT LLÍRIA

Llíria va ser al llarg del segle XX una població agrària, amb el complement de diverses indústries les quals van ocupar majoritàriament a les dones joves del poble. Entre altres indústries desaparegudes cal fer esment a la fàbrica de sedes de José Cotanda Porcar, entre 1894 i el seu tancament en 1940, y la de conserves vegetals de l'empresari republicà Enrique Blat, entre 1916 i 1929.

Etiqueta del pot de conserva de la fàbrica d'Enrique Blat (ca. 1925). Arxiu particular de Carmen Escrig Blat.

Villa Ángeles en 2019. Foto: María Amparo Castillo Mas.

2 VILLA ÁNGELES

Carrer del Pla de l'Arc, 62

Al costat de la fàbrica de sacs, els Ríos posseïen una propietat de 15.173 metres quadrats que incloïa una xalet on la família d'un dels germans, Vicente, passava temporades a l'estiu, a més d'una àmplia pineda. A diferència de les instal·lacions fabrils, Villa Ángeles encara està en peu. És de propietat municipal i ha rebut diversos usos des de la seua conversió en patrimoni públic.

3 LA FÀBRICA DE RUFINO BADENAS (c. 1935-1960)

Carrer de les Calderes

Rufino Badenas Barrachina fou un empresari aragonès que a meitat dels anys trenta traslladà a Llíria la fabrica de filats de llana que fins aleshores tenia a Xèrica. En un principi localitzà l'activitat en la Part de Baix de Llíria, en la zona del Trencall, molt a prop de les dos estacions de tren de Llíria a València. Ja en els anys quaranta decidí construir una fàbrica de nova planta als confins del Pla de l'Arc, en la zona de la Granja. Allí existia una mansió amb una torre que Badenas comprà. En la nova fàbrica arribà a donar treball, segons èpoques, a entre mig centenar i centenar i mig de treballadors i treballadores, amb gran predomini de la mà d'obra femenina. Rufino Badenas i la seua família eren adventistes del seté dia, raó per la qual no es treballava dissabte i sí, de manera clandestina, diumenge. A finals de la dècada dels cinquanta l'empresa entrà en crisi i la nau fabril fou venuda a la firma Textil Mantalana, que poc després traslladà l'activitat, amb obrers inclosos, a Xirivella. En l'actualitat l'edifici ja no existeix i part del seu solar allotja una TV. Roman, però, la mansió residencial amb la torre.

Membres de la família Ríos i convidats en una boda familiar (ca. 1925). AMLL, fotografia aportada per Sagrañó Redondo Villoria.

De Russafa al Pla de l'Arc: una decisió entre amics burgesos

En un principi, els germans Ríos Seguí vivien a València, en l'edifici Albacar, en el carrer del Gravador Esteve. El seu cercle social incloïa els Trénor, els Serratosa i altres coneguts prohoms de la indústria i les finances valencianes. Santiago era habitual en el Real Club de Tiro, societat recreativa a on va coincidir amb l'alcalde de Llíria, José Pérez Cotanda "Capsa", gran tirador. L'amistat entre Santiago i l'alcalde Capsa fou la base de la decisió de construir la nova fàbrica a Llíria.

2 LES INDÚSTRIES TÈXTILS DEL PLA DE L'ARC

En el poblament urbà de Llíria cal distingir tres parts: la Vila medieval o Part de Baix, el Raval de l'edat moderna o Part de Dalt, i el Pla de l'Arc o Part de Fora, on van establir-se diverses fàbriques tèxtils: la de Manuel Cantó de filats i trenats d'espart (1927-1966), la de Rufino Bádenas de filats de llana (c. 1935-1960) i la gran fàbrica dels germans Ríos Seguí de sacs de jute i d'espart (1928-1974). Els Ríos fabricaven sacs per a la potent agricultura de regadiu comercial i d'exportació valenciana. Cantó i Bádenas arribaren a ocupar cadascuna al voltant de 150 persones. Ríos va ocupar en la dècada de 1950 entre 1200 i 1500, quan Cantó era ja només un dels seus proveïdors d'espart.

4 FÀBRICA DE MANUEL CANTÓ I FILLS (1927-1966)

Carrer Censals

Nascuda en 1927, coneguda com "les maces", ocupava un solar en el Pla de l'Arc de 19.500 metres quadrats. En un principi, aprofitava com a matèria prima l'espart de les Illes Ilirianes, però després, en expandir-se, hagué de portar la fibra des d'Hollin. El volum de la mà d'obra ocupada fou molt variable, i a més estava condicionat per una notòria estacionalitat, arribant a màxims de 150 o 160 persones. A partir dels anys quaranta passà a subministrar espart picat a la fàbrica de Ríos. Tancà el 1966, quan l'expansió dels plàstics anà menjant-se el mercat de les empreses transformadores de fibres naturals.

Treballadores de "les maces" cap el 1945. AMLL, foto aportada per Carmen Mateu Fabra.

◀Treballadores i treballadors de Badenas cap el 1950. AMLL, fotografia aportada per Matilde Montolio.

Dos germans en el capitalisme d'amiguets franquista

Santiago, que era el major, estava a càrrec de tots els aspectes logístics, comercials i de representació de l'empresa, que tenia el seu despatx i seu a València, al carrer d'Hernán Cortés. En la dècada dels 1940, la seu social de Ríos y Compañía i el domicili legal de Santiago es fixaren a Madrid, buscant la proximitat dels poders públics en l'època franquista d'economia intervinduda i *capitalisme d'amiguets*. Vicente era qui estava al front de la producció. Acudia diàriament a la fàbrica i era la cara visible de l'empresa tant davant els treballadors com de les autoritats locals.

De Ríos y Cia. S.C. a FATEX S.A.

En els anys seixanta, quan dels sis germans Ríos només quedaven quatre en vida i la participació en l'empresa de les dos germanes ja mortes havia passat als seus hereus, Ríos y Compañía mutà en FATEX, una societat anònima amb un capital nominal de 25 milions de pessetes distribuït en accions entre germans i hereus. Aleshores, el domicili social retornà a València, a l'Avinguda de Navarro Reverter, 6.

RUTA PEL PLA DE L'ARC

- Lloc on estigué la porta de la fàbrica de sacs dels germans Ríos Seguí
- Villa Angeles
- Lloc on estigué la fàbrica de Rufino Badenas
- Lloc on estigué la fàbrica de Manuel Cantó
- Les "casetes noves"
- La parròquia de Maria, Mare de l'Església

1. Lloc on estigué la porta de la fàbrica de sacs dels germans Ríos Seguí

2. Villa Angeles

3. Lloc on estigué la fàbrica de Rufino Badenas

4. Lloc on estigué la fàbrica de Manuel Cantó

5. Les "casetes noves"

6. La parròquia de Maria, Mare de l'Església

5 GRUP LLAURONA: LES CASETES NOVES

Carrers Germans Ríos Seguí, Dr. Fleming, Compositor Asensi

Distribució classista i lliurament sense llum ni aigua

El projecte dissenyat en 1942 pels arquitectes Joaquín Rieta Sister i Luis Costa Serrano seria definitivament aprovat en 1945, en principi per a empleats de Ríos. Contemplava 66 vivendes de la tipologia *obrero-industrial*, entre les que es diferenciaven considerablement 12 destinades als encarregats i directius. En 1946 s'iniciaren les obres amb el propòsit de finalitzar-les en un any, però dificultats diverses van endarrerir l'entrega de claus a 1953. Quan es van inaugurar, sense instal·lació elèctrica ni d'aigua potable, 17 dels 66 habitatges quedaren buits.

▲ Un carrer de les casetes noves cap el 1953-55. La tàpia del fons correspon a la fàbrica dels Cantó. Foto: Miguel Bori. AMLL, aportada per Vicente Bori.

4 LES CONDICIONS DE TREBALL EN RÍOS

Seccions de la fàbrica de sacs

La producció dels sacs estava organitzada en seccions, amb un volum variable de m'obra i cadascuna dotada d'un encarregat i un sot-en-carregat, sempre homes. Aquestes seccions es poden agrupar en quatre grans conjunts:

- PREPARAT: sotmetre la matèria prima, jute o espart, a operacions mecàniques i químiques que permetien el seu filat posterior. Eren seccions que utilitzaven maquinària pesada com les cardes i ocupaven només a obrers barons.
- Operacions de FILATURA, realitzades tant per treballadors masculins com per dones.
- Treballs de TISSATGE, amb una presència femenina quasi exclusiva davant els telers.
- Seccions dels ACABATS, on eren dones les que cosien els sacs o els repassaven per eliminar defectes.

6 LA FÀBRICA RÍOS DURANT LA REPÚBLICA

Treballadors industrials socialistes / jornalers agrícoles anarquistes

La instal·lació de la factoria de Ríos a Llíria coincidí amb la instauració de la República en 1931 i l'arribada a Espanya dels efectes de la crisi mundial del capitalisme originada en 1929 a Nova York. La plantilla de Ríos tardà en reaccionar i els primers conats de vaga foren avortats. Era una mà d'obra que experimentava la fàbrica com una oportunitat per eixir de les poc prometedores formes de treball agràries, però a poc a poc la tensió entre els germans Ríos i els obrers augmentà. Aquests començaren a afiliar-se a la UGT i en menor mida a la CNT, majoritària entre els jornalers agrícoles locals. Fins i tot hi hagué l'intent de creació d'un sindicat vinculat a l'esquerra Republicana, molt contestat des dels organics periodístics del sindicat socialista.

Treballar per a la resistència i la victòria republicana

L'esclafat de la guerra, evidentment, ho accelerà tot. La plantilla hagué de sindicar-se obligatòriament i la fàbrica fou incautada i quedà en mans d'un consell obrer. Vicente Ríos i el director tècnic s'exiliaren. Els enginyers espanyols seguiren en la factoria i assumiren la direcció tècnica. La producció es va mantindre mentre hi hagué disponibilitat de matèria prima, destinada ara en part a fabricar sacs terriers per a les trinxeres. La mobilització de les quintes per l'exèrcit republicà va buidar la fàbrica dels barons joves, mentre les dones van assolir més pes en el procés productiu.

1 LA FÀBRICA DE RÍOS (1928-1974)

Carrer del Pla de l'Arc

En creixement fins la dècada de 1950

L'empresa dels germans Ríos Seguí, dedicada a produir sacs de jute, començà a comprar els terrenys de la fàbrica que construí a la partida del Pla de l'Arc de Llíria en 1929. La construcció de la fàbrica fou ràpida, en 1930 fou instal·lada bona part de la maquinària i en 1931 ja estava en plena producció. En la postguerra es va introduir l'espart com a matèria prima a més del jute, per les dificultats d'importar aquesta fibra de l'Índia degut a la guerra mundial i les polítiques d'autarquia franquistes. Es construïren més naus, alhora que s'afron-tà un procés d'adaptació tecnològica. En 1947 ocupava 757 persones. Al començament de la dècada dels cinquanta arribà a ocupar de 1200 a 1500.

Tancament en 1974 i reconversió de l'antic espai industrial

La competència dels sacs de plàstic i de paper provocà la crisi de tot el sector del jute. L'empresa, que havia entrat en pèrdues, s'acollí a un pla de reconversió impulsat per l'Estat. Les naus foren enderrocades i el resultat fou un immens solar. Després d'un intent fallit de construcció d'habitatges, l'Ajuntament de Llíria adquirí el 1984 tots els terrenys, que des d'aleshores han servit per ubicar un conjunt d'infraestructures públiques (educatives, esportives, judicials, administratives...) que conformen una mena de segon centre urbà de Llíria. De la fàbrica només es conserva actualment l'edifici que contenia les oficines, molt modificat i convertit en seu de la Policia Local.

Obligats a pagar

L'empresa Ríos va aportar un 10 % del finançament. Per tal d'efectuar els pagaments mensuals, que els beneficiaris de les cases haurien d'abonar en principi durant 40 anys, l'Obra Sindical del Hogar i l'arquitectura va crear la *Compañía de Ahorro para el Hogar*, a la que aportava 10 pessetes inicials. Malgrat els terminis establerts, després dels primers 20 anys, l'OSHA va obligar a efectuar el pagament restant de manera única. Molts dels beneficiaris hagueren de recórrer aleshores a préstecs hipotecaris i altres abandonaren sa casa.

Una comunitat solidària

A pesar dels obstacles, el barri va prosperar a poc a poc. Des del principi els seus veïns, il·irianes i il·lirians que canviaren les seues llars al poble o de Benissanó per unes noves allunyades del caliu popular, a 1 km. del nucli urbà de Llíria, van crear una comunitat d'ajut mutu, solidària i col·laborativa transformada no sols per treballadores i treballadors de la fàbrica, sinó també per altra gent que, atreta per l'estímul de l'oportunitat, va decidir optar per un nou camí.

◀ Veïns i veïnes del carrer B del Grup Llaurona, ara Doctor Fleming, cap al 1960. AMLL, fotografia aportada per Fina Enguñadanos Montesinos.

Torns intensius de treball

Des de mitjans els anys quaranta, en paral·lel a l'augment de la demanda de productes, la plantilla fou repartida en tres torns que es distingien per colors. Els torns roig i verd eren mixtes d'homes i dones, diürns i altners, de manera que aquell color que una setmana anava de matí, la següent treballava en jornada vespertina.

1r torn (roig), de 5 a 13:30 h., amb un descans de mitja hora per esmorzar. 2n torn (verd), de 13:30 a 22 h., amb una parada de mitja hora per a berenar. 3r torn (groc), de 22 a 5 h., era nocturn i únicament masculí.

Dobles jornades dins i fora de la fàbrica

Aquesta organització en torns intensius permetia als treballadors masculins realitzar una segona jornada laboral al camp a temps parcial. A les dones obreres, a més del treball de cura de la pròpia llar, els permetia arribar en ocasions a ocupar-se a jornal de l'atenció d'altres cases.

Salaris segons productivitat individual

Els salaris de la plantilla estaven completament vinculats a la productivitat individual. El que produïa cada treballador o treballadora era controlat i apuntat (els màquines tenien comptadors) i servia per fixar els pluses salarials. Al salari

▲ Treballadores i encaibat de la secció d'acabat de la fàbrica de Ríos cap al 1965. Foto: Miguel Bori. AMLL, aportada per Vicente Bori.

► Les antigues oficines de Ríos convertides en seu de la Policia Local, en l'actualitat. Foto: Joan J. Adrià.

6 LA PARRÒQUIA DE MARIA, MARE DE L'ESGLÉSIA

Carrer Reverend J. Nacher Riera

Arran de la construcció de les *casetes noves* i de l'aparició d'altres edificis d'habitatges al Pla de l'Arc, l'arquebisbat de València decidí en 1965 crear la tercera parròquia de Llíria sota l'avvocacó de Maria, Mare de l'Església. Eren anys del Concili Vaticà II. En un primer moment s'habilità com a temple una construcció agrària preexistent i molt precària, que funcionà alguns anys mentre s'edificava. Des del principi la nova parròquia es convertí en un punt de referència de la vida social del Pla de l'Arc. Les seues instal·lacions de vegades acolliren reunions alegals de part de la plantilla de Ríos en moments particularment conflictius.

Maria, Mare de l'Església, en obres (ca. 1970). AMLL, fotografia aportada per Nicasio Navarro Pacheco.

mínim legalment fixat (per les restriccions laborals del règim en la primera etapa del franquisme, pels convenis d'empresa o de sector en la segona) per a cada lloc de treball, s'afegien així uns plussos variables que depenien de la quantitat de producte que cada obrer o obrera produïa en la seua jornada laboral.

Controlar i fixar els pluses

L'exigüitat del salari mínim feia que aquests plussos representaren una gran part dels emoluments a percebre setmanalment pels treballadors, cadascun dels quals cobrava una quantitat d'acord al seu rendiment. Una de les principals activitats de l'oficina de la fàbrica consistia precisament en calcular quin salari exacte corresponia cada setmana a cada obrer o obrera. El control i fixació dels plussos fou l'assumpte que estigué darrere d'alguns dels conflictes laborals més aguts que patí la fàbrica.

Salaris molt desiguals

A més de la bretxa de gènere, existia una bretxa molt gran entre els tècnics i els encarregats i la resta de la plantilla, i dintre d'aquesta, entre els treballs més mal pagats (com les canilleres) i els de manteniment (electricistes, mecànics...), així com entre els treballadors adults i els "aprenents" més joves.

7 REPRESSIÓ I OPRESSIÓ FRANQUISTA A LLÍRIA

Cap treballador de Ríos entre els executats

En 1939, els obrers perderen la guerra i els empresaris recuperaren la fàbrica. S'encetà un creixement de la producció incentivat per la política autàrquica franquista, que alhora que produïa fam i estraperlot, beneficiava a les empreses que podien aprofitar-se de la manca de competència.

Un ambient opressiu i repressor

L'ambient opressiu i repressiu que visqué Llíria arran de la victòria franquista fou anys i anys omnipresent. Protestar, efectuar qualsevol mostra de dissentiment, no era cap broma, sinó posar-se en un seriós perill. Quelcom que no es podia ignorar en una població ocupada durant mesos per soldats marroquins, a on es desenvoluparen nombrosos consells de guerra, a on arribaren a concentrar-se més de 1500 presos i en el cementeri de la qual foren executades més de cent persones.

CARTOGRAFIA DELS ESPAIS DE REPRESSIÓ FRANQUISTA A LLÍRIA

7 LA PRESÓ PROVISIONAL DEL REMEI Carrer del Remei

En 1939 l'edifici de l'antic convent del Remei fou habitat com a presó per a tancar presos polítics. Comprénia no sols la vella construcció trinitària, sinó també altres espais llirians: el Dipòsit Cel·lular, una casa del carrer Major o la cambra de Ca la Vila. En el padró municipal de 1940 foren inscrites en el Remei més de 1.500 persones, la immensa majoria homes. Aquesta presó "provisional" funcionà fins al 1942. Tenia especial fama de dura. Hi ha testimonis que demostren que un trasllat a Llíria s'emprava com amenaça a reclosos d'altres presons, inclosos les de Madrid. En l'actualitat l'edifici acull una residència d'ancians de titularitat religiosa.

El Remei cap al 1960. Foto: Vicente Montesinos. AMLL, fotografia aportada pels hereus de Vicente Montesinos.

El Remei en l'actualitat. Foto: Joan J. Adrià.

8 EL DIPÒSIT CEL·LULAR DE L'ALMODÍ Carrer Puríssima, 50

L'edifici del segle XVIII, bastit per complir la funció d'almodí municipal, fou adaptat en la dècada dels anys vint del segle XX com a presó del partit judicial de Llíria. Situat al cor del Raval, fou el recinte en què més presos foren amuntegats durant la postguerra, només superat pel Remei. En l'actualitat allotja la biblioteca municipal.

L'antiga presó del partit, en l'actualitat biblioteca municipal. Foto: Joan J. Adrià.

9 LA PRESÓ HABILITADA DE DONES Carrer Major

Les poques dones inscrites a la Prisión Provisional de Nuestra Señora del Remedio estaven en realitat tancades en una gran casa del carrer Major. D'acord al Padró Municipal de 1940, les preses eren aleshores set.

La casa del carrer Major que servi de presó de dones, en l'actualitat. Foto: Joan J. Adrià.

10 CA LA VILA, LLOC DE DETENCIÓ I CONSELLS DE GUERRA Plaça Major, 1

L'edifici construït a principis del segle XVII acollia en 1939 tant les dependències de l'Ajuntament com els jutjats. Les finestres de la galeria de la planta alta, la cambra, estaven la majoria encagades des de temps enrere, ja que aquest pis superior funcionava ocasionalment com a centre de detinguts. Sembla que en la postguerra era l'espai a on s'amuntegaven els presoners que esperaven comparèixer en els nombrosos consells de guerra que es van celebrar en les sales nobles de Ca la Vila, fet que deixà llarga memòria en el veïnat. Es recorda també el cas d'un pres que aguatà per una de les finestres de la cambra i fou mort per un dispar d'un soldat marroquí que estava a la plaça.

Ca la Vila en l'actualitat. Foto: Joan J. Adrià.

Ca la Vila, en 1917, amb la cambra amb la major part de les finestres encagades. Foto: Institut Amatller. AMLL, fotografia aportada per Carles Asensi.

La corporació municipal presidida per Manuel Sonosa Collado en la dècada de 1950. Soriano Bondia, IV (2018, Llíria: La gent i els costums).

11 CEMENTERI: SAQUES COL·LECTIVES VC-385 de Llíria a Xest

Al cementiri municipal de Llíria foren executats sobre 110 homes i una dona entre abril i novembre de 1939. Més de la meitat dels homes afusellats eren llauradors o jornalers de camp, cap obrer tèxtil. La majoria de les execucions prenién la forma de "saques col·lectives" i tenien lloc de vesprada, poc abans de començar a fer-se de nit. S'efectuaven a l'interior de la necròpoli, no a l'exterior, emprant com a paredó un mur de la zona posterior encara sense tombes. Els cossos quedaven a la intemperie fins al matí següent, en què eren soterrats dintre del recinte ordinarí del cementiri, no en el civil, fet que explica que, potser sovint, hi haguera familiars que aconseguiren "traure del muntó" el corresponent cadàver i depositar-lo en un nínxol o inhumar-lo en terra. A finals de 2021 començà l'excavació de les fosses del cementiri de Llíria.

Primera fase de l'excavació de les fosses, desembre de 2021. Foto: Carles Asensi.

Accés al cementiri municipal de Llíria en l'actualitat. Foto: Joan J. Adrià.

12 LA CNS VELLA Plaça Major, 19

La seu local dels sindicats verticals estava situada en la Plaça Major, en el cantó dels escalons de la Gila, enfront de Ca la Vila i de l'església de l'Assumpció. Fou enderrocada fa mig segle. Era en aquest lloc a on se celebraven els actes de conciliació entre les empreses i els treballadors que presentaven algun tipus de reclamació individual. També va acollir, ja en els anys seixanta, les reunions entre la part empresarial i la part social i en la negociació dels convenis col·lectius.

La CNS vella cap el 1963. Foto: Vicente Montesinos. AMLL, fotografia aportada pels hereus de Vicente Montesinos.

13 LA CNS NOVA Carrer Juan Izquierdo, 57

En la segona meitat dels anys seixanta es bastí una nova seu de la CNS en el carrer de Juan Izquierdo. Fou inaugurada pel Ministre Secretari Nacional del Moviment, José Solís Ruiz, en octubre de 1968. A banda d'heretar els usos i els funcionaris de l'antiga seu, la nova disposava de sala d'actes i de bar, el "Hogar del Productor". L'erecció de nous edificis institucionals del

verticalisme en aquell moment pot ser vista com l'expressió del destí fracassat de fer perdurar el sistema pseudo sindical franquista després de Franco. En l'actualitat l'antiga CNS acull les seus locals de CCOO i UGT.

La CNS nova en l'actualitat. Foto: Joan J. Adrià.

8 NACIONAL-SINDICALISME A LLÍRIA

Visites oficials a la fàbrica

Des dels anys quaranta als setanta la fàbrica de Ríos es convertí en una espècie d'aparador de la indústria local i de les relacions laborals franquistes. Potser a l'empresa, al contrari que a les autoritats municipals i a les jerarquies del partit únic, aqueixa conversió en una mena d'atracció turística no la feia molta gràcia, ja que aquestes visites pertorbaven el procés productiu. I probablement així explica perquè les fotografies que són testimoni d'algunes d'aquestes visites suggereixen que Vicente Ríos no estava a la fàbrica mentre s'efectuaven o, almenys, no recorria les naus ni es fotografjava amb els visitants.

- El governador civil Ramón Laporta Girón visita la fàbrica de Ríos el 29 de febrer de 1948 amb altres jerarquies provincials del partit únic i acompanyat per les autoritats locals (alcalde, cap local de Falange, delegat sindical comarcal i el rector de l'Assumpció). Rep la comitiva el director de la fàbrica, Alfredo Portig, acompanyat pel cap de l'oficina, Jaime Torres.

Ramón Laporta Girón (tercer per la dreta) visita la fàbrica de Ríos en 1948. Els dos homes de la dreta són Alfredo Portig i Jaime Torres. Entre Laporta i el delegat sindical José Salas (l'home de la guardina clara amb el barret en les mans que apareix en primer pla a l'esquerra de la foto) se situen el rector de l'Assumpció, l'alcalde i el cap local de Falange. AMLL, fotografia aportada per Sagrario Redondo Villoria.

Visita de l'arquebisbe García Lahiguera en febrer de 1970. A la seua esquerra, Graciano Carratalá; a la seua dreta, Eduardo Niñerola. Foto: Miguel Bori. AMLL, fotografia aportada per Vicente Bori.

- Visita de l'arquebisbe de València, José María García Lahiguera, i un seguit ensotanat que incloïa tot l'equip sacerdotal de les parròquies llirianes el 9 de febrer de 1970. Mostren les instal·lacions el director Graciano Carratalá i el sot-director Eduardo Niñerola.

9 TREBALLADORES I OBRERS ENTRE LA LEGALITAT I LA SUBVERSIÓ

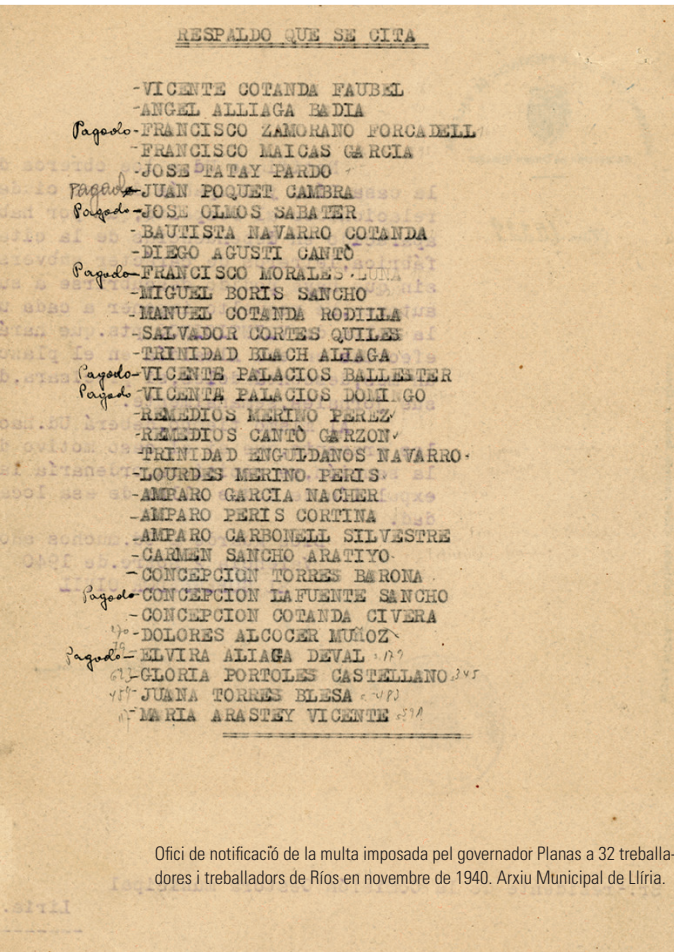
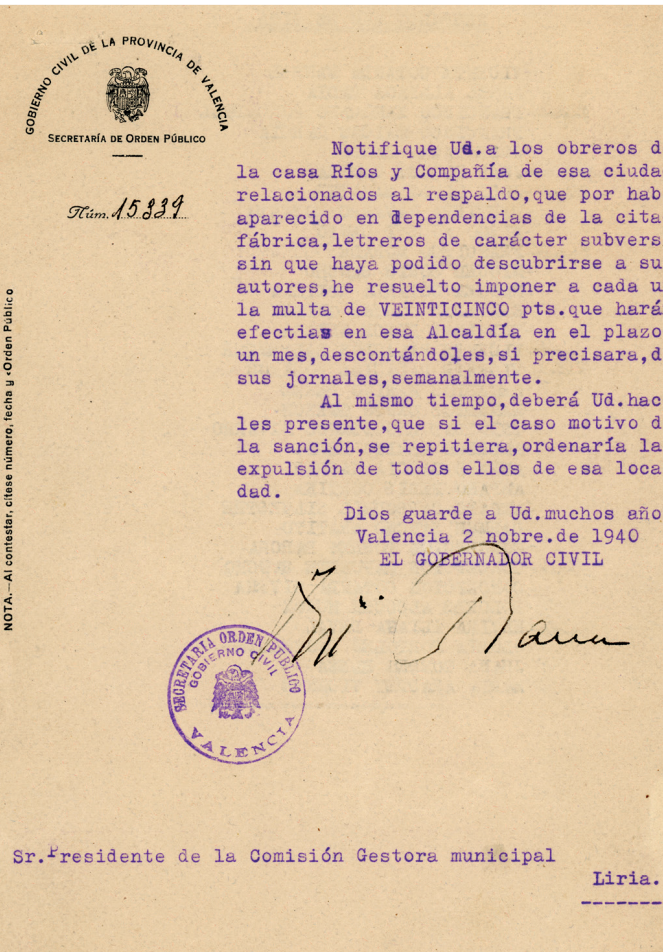
Una successió d'actuacions documentades al llarg del franquisme mostren l'existència a Ríos d'un fil de rebel·lia que uneix la guerra civil amb el tancament de la fàbrica en vespres de la mort de Franco.

La brutalitat del coronel Planas, novembre de 1940

El 2 de novembre de 1940 el governador civil de València, Francisco Javier Planas de Tovar, imposà una multa de vint-i-cinc pessetes per cap a 14 treballadors i 18 treballadores de la fàbrica de Ríos per "haber aparecido en dependencias de la citada fábrica, letreros de carácter subversivo sin que haya podido descubrirse a sus autores". El governador, a més, amenaçava: "al mismo tiempo, deberá Ud. (és a dir, l'empresa) hacerles presentes, que si el caso motivo de sanción, se repitiera, ordenaría la expulsión de todos ellos de esa localidad". Deia el cap provincial de Falange d'aleshores que Planas tractava als valencians com a "reos en un campo de concentración"...

La vaga de teixidors, juny de 1943

El 2 de juny de 1943, 85 dones de la secció de tissatge van fer vaga. Hi havia entre elles un fort malestar per la manera en què es mesurava i calculava la productivitat de la seua feina, tot i que la esputura fou una sanció imposada a una d'elles. Tres treballadores buscaren al cap sindical local a primera hora del matí i li digueren que no entrarien a treballar si la sanció no s'anul·lava. El funcionari els advertí de la il·legalitat de la seua pretensió, les vagues eren delictes de lesa pàtria. No entraren. El Delegat Provincial de Treball acudí

Operàries de la secció d'acabats ca 1965. Foto: Miguel Bori. AMLL, fotografia aportada per Vicente Bori.

aquella mateixa vesprada a Llíria, feu comparèixer a l'obrera sancionada i a les tres portaveus del grup vaguista i ordenà el retorn al treball dos dies després. Perdien el jornal del dia de la vaga i del següent. Carmen Bayarri Peñarocha, Dolores Veses Castellano, Dolores Villar Fombuena i Remedio Vinaixa Fabra, com a promotores de l'atur, van ser suspeses de treball i sou de manera indefinida, tot i que es reincorporaren a la fàbrica més tard. El delegat provincial no feu massa sang amb el seu escament en aquest cas; tanmateix, podia haver actuat d'altra manera. I les dones ho sabien.

Terror que impera en el règimen interior de la fàbrica de sacs, estiu de 1953

En l'estiu de 1953, un lllarg escrit anònim enviat aparentment des del Frente de Juventudes de Llíria, denunciava al governador civil de València la tensa situació que es vivia a la fàbrica. En augmentar la quantitat de quilos que calia produir per obtenir la mateixa prima salarial, havia provocat una davallada dels emoluments. Altre abòs: si els aprenents de la fàbrica no acudien a fer de clac quan alguna autoritat visitava Llíria, els multaven amb 25 pessetes. A la dura gestió empresarial havia contestat la plantilla amb una

autèntica vaga de braços caiguts i l'empresa havia contraatacat a través d'un succedani de lockout. Van haver "algunos deterioros o pérdidas de materiales" que van ocasionar la intervenció de la Guàrdia Civil contra cinc empleats, per si tenien relació amb "elementos políticos subversivos". El Delegat Provincial de Treball exigí a l'empresa tornar a les condicions anteriors i, alhora, amenaçà a la plantilla de prendre severes mesures si persistien en treballar a baix rendiment.

Subversius però no estranys: el grup de la Jornada de Reconciliación Nacional del PCE, 1958

A finals de 1958, nou veïns de Llíria i de Benissanó, la majoria treballadors de Ríos, foren detinguts per la Guàrdia Civil sota la sospita de formar part del PCE i d'haver llençat a la porta de la fàbrica mesmes ennere una sèrie de fulles volants que convocaven a manifestar-se pacíficament el 5 de maig en la "Gran Jornada de Reconciliación Nacional" organitzada pel partit. Passaren un mes a la presó model de València i en gener de 1959 eixiren en llibertat provisional. L'episodi és la base d'una novel·la, *La lluvia en el muro*, de Vicente Ríos, fill d'un dels nou detinguts.

Anys 1960: negociació col·lectiva i crisi del sector juter

La dictadura va permetre des de 1958 la negociació col·lectiva però la disputa sobre els convenis va coincidir amb la crisi dels fabricants teixidors de sacs de fibra natural, per la competència dels de plàstic. El bloqueig empresarial a la negociació i la imposició administrativa de laudos d'obligat compliment va disparar la conflictitat laboral. Les plantilles dels tres fabricants juters valencians a Llíria, Vinalesa i Foios, van unir les seues reivindicacions per a un conveni provincial. Les protestes en totes tres es feren endèmiques. La negativa de la burocràcia sindical provincial en donar entrada a un escrit de la part social de tot el sector provocà la convocatòria

d'una assemblea obrera a la CNS de Llíria, a la qual havien d'acudir obrers de Foios i Vinalesa. La Guàrdia Civil va avortar l'assemblea. Va tancar el pas dels autobusos al poble i només va deixar entrar als vocals dels jurats d'empresa. El malestar resultant es traduí en diverses mostres de protesta: baix rendiment, negativa a fer hores extres, reunions...

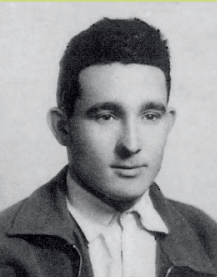
Els conflictes del tancament

Les assemblees davant la por a perdre el treball se succeïren. El jurat d'empresa arribà a viatjar a Madrid i visitar diversos organismes oficials per tractar d'aturar el procés. Infructuósament. Les protestes sovintejaren i provocaren intervencions de la Guàrdia Civil i alguna detenció. Tanmateix, el pla de reconversió anà endavant i la fàbrica de Llíria fou la primera de les tres grans juteres valencianes que tancà, en març de 1974. Aleshores hi es van perdre 493 llocs de treball.

Membres del jurat d'empresa de FATEX a Madrid, novembre de 1973. AMLL, fotografia aportada per Júlia Arastey.

Miguel Arastey Galdut "el Groc" (1935-2021)

En 1957. AMLL, fotografia aportada per Júlia Arastey.

i d'altres dos republicans, Jordán es convertí en alcalde i Arastey en regidor d'urbanisme. Tornaria a ser elegit regidor en les eleccions de 1983 i 1987.

BIBLIOGRAFIA

Adrià Montolio, Joan J., Carles Asensi Torres i Maria Amparo Castillo Mas, "Llíria: memòria obrera de la fàbrica de Ríos (1929-1974)", en *Rutas de la Memoria Obrera*, vol. 2, Valencia, FEIS - CCOO PV, 2024, pp. 8-39. Adrià Montolio, Joan J., i Maria Amparo Castillo Mas: *La fàbrica dels sacs de Ríos: una indústria del passat lliuri*. Llíria, Ajuntament de Llíria, 2019. Adrià Montolio, Joan J.; Josep M. Jordán Galdut i Ramiro Reig: *L'atzarosa vida d'Enrique Blat. Un empresa-ri republicà del Camp de Túria (1879-1957)*. Valencia, Publicacions de la Universitat de València, 2004. Adrià Montolio, Joan J.; Maria Amparo Castillo Mas; i Clarisa Enguadinos Lajarra: "Malos tiempos para la épica. Protesta, sonoridad y represión en la huelga de obreras de la fábrica de sacos Ríos y compañía. Llíria (Valencia), 1943", *Nuestra Historia*, 14 (2022), pp. 47-70. Ros, Vicent: *La lluvia en el muro*. Madrid, Chiao, 2016.

La protesta "legal". Demanda d'un obrer de Ríos interposada davant la Magistratura de Treball. AMLL, document aportat per Júlia Arastey.

